

УДК 811.161.3'367'373.46:35.077.1

Сінтаксічны спосаб утварэння тэрмінаў сферы справаводства

Л. Р. БЕЛКА

У артыкуле аналізуецца сінтаксічны спосаб утварэння тэрмінаў сферы справаводства.

Ключавыя словы: сінтаксічны спосаб, тэрміны-словазлучэнні, двухкампанентныя тэрміны, трохкампанентныя тэрміны, чатырохкампанентныя тэрміны, шаткампанентныя тэрміны, спецыфічныя словазлучэнні, сімвалы-словы, тэрміны-сказы.

The syntactic way of office work term formation is analyzed in the article.

Keywords: syntactic way, word combination terms, two-component terms, three-component terms, four-component terms, multicomponent terms, specific word combinations, word symbols, sentence terms.

У тэрміналогіі сферы справаводства найбольш прадуктыўным спосабам тэрмінаўтварэння з'яўляецца сінтаксічны. Як лічыць В. П. Даніленка, гэта – “спосаб утварэння тэрмінаў шляхам словазлучэнняў розных тыпаў” [1, с. 103]. Лексіка-семантычны і марфалагічны спосабы таксама характэрны для сферы справаводства. Але “комплексная намінацыя з'яўляецца адным з асноўных і найбольш прадуктыўных спосабаў стварэння намінатыўных адзінак..гэта абумоўлена імкненнем тэрміналогіі да строгай і дакладнай дыферэнцыяцыі паняццяў, калі межы аднаслоўнага тэрміна аказваюцца вузкімі, а словаўтваральныя магчымасці афіксаў абмежаванымі” [2, с. 47].

Па словах Л. А. Антанюк, ў агульналітаратурнай мове “разгорнутыя намінацыі больш частотныя ў параўнанні з аднаслоўнымі з прычыны магчымасці пашырэння, намінатыўнай гібкасці, удакладнення паняццяў, выражэння катэгарыяльных прымет галоўнага і залежнага кампанентаў словазлучэнняў, падкрэслівання тых ці іншых элементаў намінацыі” [3, с. 70]. Па гэтай прычыне аднаслоўныя тэрміны замяняюцца словазлучэннямі “часцей у навукова-папулярным і іншых стылях мовы з мэтай большай зразумеласці для неспецыялістаў, а часам і ў навуковым стылі з мэтай большай дакладнасці” [3, с. 69-70]. Колькасць тэрмінаў-словазлучэнняў ўзрастае і ў галіновых тэрміналагічных сістэмах. Сфера справаводства не з'яўляецца выключэннем.

Найбольшая колькасць справаводчых тэрмінаў (каля 54% ад разгледжаных намі) утворана шляхам словазлучэння. Тэрміны-словазлучэнні – “гэта полікампанентныя тэрміны, узнікненне якіх абумоўлена неабходнасцю абазначыць новыя паняцці на аснове ўжо існуючых” [4, с. 99]. Аднаслоўныя справаводчыя намінацыі прадстаўлены крыху меншай колькасцю адзінак (каля 46%). Гэта тэндэнцыя характэрна не толькі для тэрміналогіі справаводства. “Шаткампанентныя найменні вельмі характэрны для тэрмінасістэмы. У многіх выпадках утварэнне аднаслоўных лексем тут проста немагчыма, .. таму ў мове функцыянуюць полікампанентныя адзінкі, якія з'яўляюцца намінатыўнымі і характарызуюцца семантычным адзінствам зместу” [5, с. 101-102].

Разам з тым, даследчыкі адзначаюць, што “кадыфікацыйным патрабаваннем да тэрміна з'яўляецца патрабаванне кароткасці” [6, с. 102]. Адным са сродкаў удасканалення тэрміналогіі лічыцца эканомія моўных сродкаў. Яна бачыцца ў тым, “каб не дапускаць неапраўданага падаўжэння слоў, павелічэння колькасці слоў у тэрміналагічных словазлучэннях, а ў той тэрміналогіі, якая ўжо шырока ўжываецца і кадыфікавана, мэтанакіравана і свядома выключаць такія часткі слоў і словы” [7, с. 219].

Але, як лічыць В. П. Даніленка, ў гэтым спосабе намінацыі “некаторая непаўнацэннасць (ён не забяспечвае якасць кароткасці тэрміна) кампенсуецца магчымасцю максімальнага адлюстравання ў тэрміне адметных прыкмет паняцця [1, с. 107].

Мэтай даследавання з'яўляецца аналіз сінтаксічнага спосабу ўтварэння тэрмінаў сферы справаводства.

Паколькі тэрмінаадзінкі, утвораныя сінтаксічным спосабам – “гэта комплексныя найменні рознай структуры і ступені складанасці” [2, с. 46], у выніку даследавання справаводчай тэрміналагічнай лексікі, утворанай такім спосабам, намі выдзелены наступныя групы тэрмінаадзінак: тэрміны-словазлучэнні; спецыфічныя словазлучэнні, адзін з кампанентаў якіх узяты ў двухкоссе, сімвалы-словы і тэрміны-сказы.

Тэрміны-словазлучэнні характарызуюцца наступнымі ўласцівасцямі: “1) наяўнасцю дэфініцыі, суаднесенай з паняццем навукі або тэхнікі; 2) семантычнай цэласнасцю; 3) структурнай устойлівасцю; 4) узнаўляльнасцю; 5) класіфікацыйнай здольнасцю [8, с. 10].

Па структуры тэрміналагічныя словазлучэнні падзяляюцца на двух-, трох-, чатырох- і шматкампанентныя.

Сярод тэрмінаў-словазлучэнняў самымі пашыранымі ў лексічнай тэрмінасістэме сферы справаводства з’яўляюцца двухкампанентныя.

Паводле адносін, у якія уступаюць кампаненты двухчленных тэрмінаадзінак, найчасцей вызначаюцца словазлучэнні з атрыбутыўнымі адносінамі па структурнай мадэлі “прым. + наз.” (*адказны выканаўца, даведачная картатэка, завяральны надпіс, зваротная старонка, кіраўніцкая дзейнасць, незаконвертаваны выгляд, нерэгіструемы дакумент, падначаленая арганізацыя, паштовы адрас, прыватная асоба, скарочанае найменне*) і аб’ектна-атрыбутыўнымі адносінамі па структурнай мадэлі “наз. + наз.” (*акт перадачы, апарат кіравання, аўтар дакумента, вопіс спраў, дата падпісання, індэкс справы, каштоўнасць дакументаў, колькасць экзэмпляраў, ліст узгаднення, межы плошчы, праект дакумента, прыклад афармлення, рэквізіты бланка, склад камісіі*).

Па характары ядзернага кампанента намі вызначаюцца субстантыўныя і дзеяслоўныя словазлучэнні.

Сярод субстантыўных выдзяляюцца наступныя спалучэнні слоў:

1) з прэпазіцыйным азначэннем пры назоўніку, звязаныя дапасаваннем. Ядзерным кампанентам пры гэтым з’яўляецца: а) невытворны назоўнік (*агульны бланк, адказная асоба, асабовы склад, дамашні адрас, завершаная справа, зарэгістраваны дакумент, лічбавы спосаб, парадкавы нумар, рэгістрацыйны штамп, уваходны дакумент, флажавы спосаб*); б) просты вытворны назоўнік (*агульная дакументацыя, адказны супрацоўнік, выходная карэспандэнцыя, гарантыйнае пісьмо, дакладная запіска, другі адрасат, непадпарадкаваная арганізацыя, паштовае адпраўленне, працоўная кніжка, працоўны распарадак, структурнае падраздзяленне, унутранае узгадненне*); в) складаны вытворны назоўнік (*агульнае справаводства*). Спецыфічны кампанент выражаны: а) простым прыметнікам (*арганізацыйны дакумент, асабісты подпіс, вуглавы штамп, гербавая пячатка, дзяржаўная арганізацыя, лічбавы спосаб, ніжняе поле, папяровы носьбіт, рабочае месца, службовая запіска, унутраны дакумент*); б) складаным суцэльнаафармленым прыметнікам (*агульнадзяржаўны класіфікатар, машынапісны спосаб, справаводны год, шматрадкавы рэквізіт*); в) складаным дэфіснаафармленым прыметнікам (*даведачна-інфармацыйны дакумент, слоўна-лічбавы спосаб, улікова-рэгістрацыйная форма, экспертна-праверачная камісія*); лічэбнікам (*другі квартал, некалькі рэзалюцый; першы экзэмпляр, пятая старонка; разавы карэспандэнт*);

2) з постпазіцыйным азначэннем, выражаным простым назоўнікам і звязаныя кіраваннем. Гэтыя словазлучэнні аб’ядноўваюцца беспрыназоўнікавай сувяззю і з дапамогай прыназоўнікаў. Беспрыназоўнікавыя тэрмінаадзінкі ўтвараюцца па структурнай мадэлі “наз. + наз. род. скл.” (*адрасаванне дакумента, альбом формаў, аўтар дакумента, бланк пісьма, вопіс спраў, грыф дадатку, дата падпісання, засведчанне копіі, індэкс справы, код дакумента, ліст узгаднення, наменклатура спраў, пачатак абзаца, прозвішча выканаўцы, размер шырыф-та, тэкст пратакола*). Прыназоўнікавыя тэрмінаадзінкі ўтвараюцца па структурных мадэлях: а) “наз. + прын. + наз. род. скл.” (*выпіска з загада, загаловак да тэксту, падстава для пераводу, патрабаванні да дакументаў*); б) “наз. + прын. + наз. дав. скл.” (*інструкцыя па справаводству*); в) “наз. + прын. + наз. він. скл.” (*адказ на запыт, вывад на друк, запіс у журнал, запрашэнне на нараду, перадача ў архіў, спасылка на дакумент, спіс на рассылку*); г) “наз. + прын. + наз. твор. скл.” (*работа з дакументамі*); д) “наз. + прын. + наз. мес. скл.” (*адзнака аб паступленні, афармленне на камп’ютары, даведка аб выкананні, заява аб зваль-*

ненні, звесткі аб выкананні, пасведчанне аб адукацыі). Постпазіцыйнае азначэнне можа быць выражана простым назоўнікам (код дакумента, тэкст пратакола), складаным суцэльнааформленым назоўнікам (аб'ём дакументаабароту) і складаным дэфіснааформленым (кіраўнік падраздзялення-выканаўцы).

Дзеяслоўныя тэрміны характарызуюцца “доволі значнай прадуктыўнасцю ў агульналітаратурнай мове і нязначнай ужывальнасцю ў сучаснай тэрміналогіі [9, с. 84]. У асноўным гэтыя тэрміны з’яўляюцца двухсастаўнымі. У дзеяслоўных словазлучэннях у ролі галоўнага кампанента выступае дзеяслоў і ў постпазіцыі – назоўнік, звязаныя кіраваннем. Тэрміны-словазлучэнні прадстаўлены наступнымі мадэлямі: а) “дзеясл. + наз. він. скл.” (ажыццяўляць кантроль, весці справу, выканаць дакумент, засведчыць копію, зняць сігналацыю, накіраваць дакумент, прыняць работніка, размясціць рэквізіты, сфарміраваць справу); б) “дзеясл. + прыназ. + наз. род. скл.” (давесці да выканаўцаў); в) “дзеясл. + прыназ. + наз. він. скл.” (адказаць на запыт, запрасіць на нараду, падаць на разгляд, перадаць ў архіў, прыняць на працу, спаслацца на дакумент, увесці ў дзеянне); г) “дзеясл. + прыназ. + наз. твор. скл.” (азнаёміць з загадам); д) “дзеясл. + прыназ. + наз. мес. скл.” (аформіць па форме, пакінуць у справе, працаваць на пасадзе).

Паводле адносін, у якія уступаюць кампаненты трохчленных тэрмінаў-словазлучэнняў, вылучаюцца словазлучэнні з аб’ектна-атрыбутыўнымі (выпіска з наменклатуры спраў, грыф абмежавання доступу, дата адпраўкі дакумента, індэкс структурнага падраздзялення, кантроль за выкананнем дакументаў, расшыфроўка асабістага подпісу, справа пастаяннага захавання, цэнтр верхняга поля) і атрыбутыўнымі адносінамі (асабовая справа работніка, поўнае найменне арганізацыі, састаўная частка рэквізіта, стандартнае становішча табулятара, унутраны працоўны распарадак), вельмі рэдка з аб’ектна-акалічнаснымі (колькасць лістоў у справе) або атрыбутыўна-акалічнаснымі адносінамі (стаж працы ў арганізацыі).

Сярод трохкампанентных словазлучэнняў пераважаюць тэрміны, у склад якіх уваходзяць простае словазлучэнне і залежнае ад яго асобнае слова (азначэнне) у прэпазіцыі. “Прэпазіцыйнае азначэнне адносіцца па сэнсу да ўсяго словазлучэння ў цэлым, а не да яго галоўнага члена, з залежным словам простага словазлучэння яно не звязана ні па сэнсу, ні граматычна” [10, с. 7]. Ядзерны кампанент (простае словазлучэнне) часцей за ўсё выражаецца: а) спалучэннем двух назоўнікаў. Часцей за ўсё ў якасці азначэння выступае прыметнік: структурная мадэль “прым. + наз. + наз. у род. скл.” з дапасаваннем (асабовая справа работніка, верхняе поле дакумента, вуглавое размяшчэнне рэквізітаў, дакументацыйнае забеспячэнне кіравання, зводная наменклатура спраў, паштовы адрас адпраўшчыка, поўнае афармленне спраў, поўнае найменне арганізацыі, састаўная частка рэквізіта, уніфікаваная сістэма дакументацыі, уніфікаваныя формы дакументаў), але сустракаецца і лічэбнік: структурная мадэль “ліч. + наз. + наз. у род. скл.” з дапасаваннем (другая палавіна дня, першая старонка дадатку, першы ліст дакумента, шостае становішча табулятара); б) спалучэннем прыметніка з назоўнікам. У якасці азначэння выступае прыметнік: структурная мадэль “прым. + прым. + наз.” з дапасаваннем (адзіная рэгістрацыйна-кантрольная картка, дапаможная даведачная картатэка, дзяржаўная архіўная служба, ініцыятыўны выхадны дакумент, унутраны працоўны распарадак).

Прадуктыўнымі з’яўляюцца трохкампанентныя тэрміны з постпазіцыйным двухчленным азначэннем пры назоўніку, звязаныя дапасаваннем. Постпазіцыйнае азначэнне выражаецца: а) спалучэннем прыметніка з назоўнікам без прыназоўніка па структурнай мадэлі “наз. + прым. у род. скл. + наз. у род. скл.”: адпраўка выхаднай карэспандэнцыі, заканчэнне ўстаноўленага тэрміну, індэкс структурнага падраздзялення, мяжа левага поля, найменне структурнага падраздзялення, пратакол поўнай формы, расшыфроўка асабістага подпісу, рэгістрацыя уваходных дакументаў, справа пастаяннага захавання, фарміраванне асабовай справы, цэнтр верхняга поля; б) спалучэннем прыметніка з назоўнікам і прыназоўнікам па структурнай мадэлі “наз. + прыназ. + прым. у мес. скл. + наз. у мес. скл.” (даведка аб заробтнай плаце, палажэнне аб структурным падраздзяленні, справы па асабовым складзе); в) спалучэннем двух назоўнікаў з прыназоўнікам па структурных мадэлях “наз. + прыназ. + наз. мес. скл. + наз. род. скл.” (абавязкі ў складзе камісіі, адзнака аб завярэнні копіі, акт аб спісанні

маёмасці, выраўноўванне па шырыні ліста, заява аб прыёме на працу, індэкс па наменклатуры спраў, справаводства па зваротах грамадзян), “наз. + прыназ. + наз. у род. скл. + наз. у род. скл.” (выпіска з наменклатуры спраў, патрабаванні да тэкстаў дакументаў), “наз. + прыназ. + наз. у твор. скл. + наз. у род. скл.” (кантроль за выкананнем дакументаў); г) спалучэннем двух назоўнікаў без прыназоўніка па структурнай мадэлі “наз. + наз. у род. скл. + наз. у род. скл.” (афармленне праекта дакумента, зрыф абмежавання доступу, дата атрымання дакумента, журнал рэгістрацыі дакументаў, загадчык аддзела кадраў, назва віду дакумента, найменне пасады адрасата, схема размяшчэння рэквізітаў, форма бланка пісьма, экспэртыза каштоўнасці дакументаў).

Сустракаюцца двухчленныя словазлучэнні ў якасці ядзернага кампанента ў прэпазіцыі, звязанага прыназоўнікавым кіраваннем з залежным назоўнікам па структурных мадэлях “наз. + наз. у род. скл. + прыназ. + наз. у мес. скл.” (выдача інфармацыі па запых, колькасць лістоў у справе, стаж працы ў арганізацыі) і “наз. + наз. у род. скл. + прыназ. + наз. у твор. скл.” (арганізацыя работы з дакументамі, тэхналогія работы з дакументамі).

У асобную групу дадзенага пункта можна выдзяліць словазлучэнні, якія складаюцца з чатырох лексем, але адносяцца да трохкампанентных, таму што ў іх складзе адзін з кампанентаў з’яўляецца непадзельным словазлучэннем. У склад гэтых словазлучэнняў уваходзяць простае словазлучэнне (ядзерны кампанент) і залежнае ад яго азначэнне (непадзельнае словазлучэнне) ў постпазіцыі. Ядзерны кампанент выражаецца спалучэннем прыметніка з назоўнікам, у якасці азначэння выступае спалучэнне назоўніка з назоўнікам (прым. + наз. + наз. у род. скл. + наз.): *Дзяржаўны герб Рэспублікі Беларусь, дзяржаўны стандарт Рэспублікі Беларусь, Дзяржаўныя сімвалы Рэспублікі Беларусь*.

Яшчэ ў адну асобную групу можна вылучыць трохкампанентныя словазлучэнні, паміж падпарадкавальнымі або галоўнымі кампанентамі якіх існуе злучальная сувязь. Часцей за ўсё злучальнай сувяззю звязваюцца падпарадкавальныя кампаненты. У гэтых выпадках у якасці апорнага кампанента выступае прэпазіцыйны назоўнік, а дадатковыя кампаненты выражаюцца назоўнікамі, звязанымі злучальнымі спалучальнымі злучнікамі (наз. + наз. род. скл. + злучн. + наз. род. скл.): *выраб пячаткаў і штампавання*; (наз. + наз. мес. скл. + злучн. + наз. мес. скл.): *камітэт па архівах і справаводстве* або злучальнымі пералічальна-размеркавальнымі злучнікамі (наз. + наз. род. скл. + злучн. + наз. род. скл.): *месца складання або выдання*. Можна ў якасці апорнага кампанента выступаць і постпазіцыйны субстантываваны прыметнік, а дадатковыя кампаненты – азначэнні – выражаюцца прыметнікамі, звязанымі злучальнымі спалучальнымі злучнікамі (прым. + злучн. + прым. + прым.): *камунікацыйныя і камерцыйныя даныя*. Злучальнай сувяззю могуць звязвацца і апорныя кампаненты. Пры гэтым яны выражаюцца назоўнікамі, а ў якасці залежнага кампанента выступае постпазіцыйнае азначэнне-назоўнік (наз. + злучн. + наз. + наз. род. скл.): *прозвішча і ініцыялы атрымальніка*.

Сярод чатырохкампанентных часцей за ўсё выкарыстоўваюцца тэрміны з прэпазіцыйным адначленным азначэннем пры трохкампанентным словазлучэнні, у якім назіраецца спалучэнне назоўніка з двухчленным постпазіцыйным азначэннем – спалучэннем “наз. + наз.”: больш за ўсё тэрмінаў утвораны па структурнай мадэлі “прым. + наз. + наз. род. скл. + наз. род. скл.” (*агульны сход работнікаў арганізацыі, аднаасобны парадак вырашэння пытанняў, аўтаматызаваная сістэма апрацоўкі інфармацыі, выбарачны падлік аб’ёму дакументаабароту, індывідуальны тэрмін выканання дакумента, калегіяльны парадак вырашэння пытанняў, тыповы тэрмін выканання дакумента*), менш – па мадэлі “прым. + наз. + прым. род. скл. + наз. род. скл.” (*першапачатковая апрацоўка ўваходзячых дакументаў, рэгістрацыйны штамп уваходных дакументаў, уніфікаваная сістэма арганізацыйна-распарадкачай дакументацыі, устаноўлены набор абавязковых рэквізітаў*) і адзначаюцца адзіныя выпадкі ўтварэння слоў па структурных мадэлях “прым. + наз. + прыназ. + прым. твор. скл. + наз. твор. скл.” (*парадкавы нумар з літарным абазначэннем*) (дапасаванне).

Другую групу полікампанентных адзінак утвараюць чатырохкампанентныя тэрміны з постпазіцыйным трохчленным азначэннем пры ядзерным кампаненце – назоўніку. Постпазіцыйнае азначэнне выражана: 1) асноўным кампанентам – простым словазлучэннем “наз. род.

скл. + наз. род. скл.” у постпазіцыі і залежным кампанентам – прэпазіцыйным прыметнікам у якасці азначэння па структурнай мадэлі “наз. + прым. род. скл. + наз. род. скл. + наз. род. скл.” (*арганізацыя недзяржаўнай формы ўласнасці, дакументы пастаяннага тэрміну захоўвання, дакументы часовага тэрміну захоўвання, служба дакументацыйнага забеспячэння кіравання, табель уніфікаваных форм дакументаў*); 2) прэпазіцыйным назоўнікам у ролі галоўнага кампанента і простым словазлучэннем “прым. род. скл. + наз. род. скл.” – спецыфічным кампанентам у ролі азначэння па структурнай мадэлі “наз. + наз. род. скл. + прым. род. скл. + наз. род. скл.” (*альбом формаў арганізацыйна-распарадчых дакументаў, вопіс дакументаў доўгачасовага захавання, вопіс дакументаў пастаяннага захавання*); 3) прэпазіцыйным назоўнікам у ролі галоўнага кампанента і простым словазлучэннем “прым. род. скл. + наз. род. скл.” – спецыфічным кампанентам у ролі азначэння па структурнай мадэлі “наз. + прыназ. + наз. мес. скл. + прым. род. скл. + наз. род. скл.” (*загад па пытаннях асноўнай дзейнасці, загад аб накладанні дысцыплінарнага спагнання*); 4) адзінкавыя выпадкі з ядзерным кампанентам – простым словазлучэннем “прым. род. скл. + наз. род. скл.” у постпазіцыі і залежным – прэпазіцыйным прыметнікам у якасці азначэння па структурнай мадэлі “наз. + прым. род. скл. + прым. род. скл. + наз. род. скл.” (*правілы ўнутранага працоўнага распарадку*) і 5) прэпазіцыйным назоўнікам у ролі галоўнага кампанента і простым словазлучэннем “наз. род. скл. + наз. род. скл.” – спецыфічным кампанентам у ролі азначэння па структурнай мадэлі “наз. + прыназ. + наз. род. скл. + наз. род. скл. + наз. род. скл.” (*патрабаванні да афармлення рэквізітаў дакументаў*).

Менш прадстаўлены адзінкі з прэпазіцыйным адначленным азначэннем пры трохкампанентным словазлучэнні, якое складаецца з простага словазлучэння “наз. + наз. род. скл.” і залежнага прыметніка ў ролі азначэння: па структурнай мадэлі “прым. + прым. + наз. + наз. род. скл.” з дапасаваннем (*агульны працоўны стаж работніка, левы верхні вугал дакумента, левы ніжні вугал дакумента, правы верхні вугал дакумента*).

Адзінкавымі выпадкамі прадстаўлены тэрмінаадзінкі з прэпазіцыйным адначленным азначэннем і словазлучэннем “наз. + наз. род. скл.” у якасці галоўнага кампанента, звязанага прыназоўнікавым кіраваннем з залежным назоўнікам па структурнай мадэлі “прым. + наз. + наз. род. скл. + прыназ. + наз. мес. скл.” з дапасаваннем (*парадкавы нумар справы па наменклатуры*).

Кампаненты адзначаных чатырохкампанентных тэрмінаў уступаюць у атрыбутыўныя і аб’ектна-акалічнасныя адносіны.

Непрадуктыўную групу “складаюць найменні-словазлучэнні, якія з’яўляюцца складанымі кампазіцыямі, утворанымі на базе традыцыйна двух- і трохчленных апорных словазлучэнняў. Агульнае значэнне ўсіх гэтых утварэнняў складаецца з фіксаваных значэнняў яго кампанентаў” [10, с. 9].

Да такіх шматкампанентных тэрмінаў мы адносім пяцікампанентныя з прыназоўнікамі, злучнікамі і без іх (*адбітак Дзяржаўнага герба Рэспублікі Беларусь, максімальная даўжыня радка шматрадкавага рэквізіту, ніжняе поле першага ліста дакумента, правілы аказання паслуг паштовай сувязі, пратакол агульнага сходу работнікаў арганізацыі, спецыяліст службы дакументацыйнага забеспячэння кіравання; адзнака аб пераносе даных на машынны носьбіт, код органаў дзяржаўнай улады і кіравання, код юрыдычных асоб і індывідуальных прадпрыемстваў, парадак прыёму, пераводу і звальнення работнікаў*), шасцікампанентныя з прыназоўнікамі, злучнікамі і без іх (*правы ніжні вугал першага ліста дакумента; адзнака аб выкананні дакумента і накіраванні яго ў справу, інструкцыя па афармленні дакумента з выкарыстаннем камп’ютэрных тэхналогій, пячатка з відарысам Дзяржаўнага герба Рэспублікі Беларусь, спасылка на рэгістрацыйны індэкс і дату ўваходнага дакумента*), сямікампанентныя з прыназоўнікамі і без іх (*першы экзэмпляр зваротнай старонкі апошняга ліста дакумента; асобны ліст рэзалюцыі з адзнакай аб сувязі з асноўным дакументам*) і васьмікампанентныя з прыназоўнікамі (*форма агульнага бланка з падоўжаным размяшчэннем рэквізітаў на дзвюх мовах, форма бланка пісьма з вуглавым размяшчэннем рэквізітаў на адной мове, форма бланка пісьма з падоўжаным размяшчэннем рэквізітаў на адной мове*).

Такія шматслоўныя тэрміналагічныя словазлучэнні, якія, па словах Л. А. Антанюк, “набліжаюцца па аб’ёму да дэфініцый тэрмінаў, узнікаюць у выніку шырокай дэталізацыі паняццяў” [3, с. 73].

Варта адзначыць, што ў справаводчай лексіцы шматкампанентныя тэрмінаадзінкі, на нашу думку, не могуць падвяргацца эліпсісу, таму што кожнае слова мае свой сэнс і без яго ўжывання губляецца агульнае значэнне тэрміна. Многія з пералічаных полікампанентных тэрмінаў з'яўляюцца назвамі рэквізітаў – інфармацыйных элементаў дакументаў, якія ўстаноўлены Дзяржаўным стандартам Рэспублікі Беларусь, і павінны выкарыстоўвацца толькі ў такім выглядзе. Таксама не заўсёды можна прымяніць абрэвіятурнае скарачэнне тэрмінаў-словазлучэнняў, якое з'яўляецца ў навуковай тэрміналогіі, на думку даследчыкаў, “надзвычай аптымальным сродкам стварэння кароткага варыянта тэрміна. Яно не змяняе ні сэнсавай структуры паняцця-тэрміна, ні граматычнай структуры яго разгорнутага варыянта” [11, с. 100]. Аднак такі сродак дасягнення кароткасці тэрміна, як абрэвіяцыя выкарыстоўваецца ў справаводчай тэрмінасістэме. “Пры гэтым абрэвіятурнае скарачэнне “не мяняе, як правіла, ні зместавай структуры тэрмінуемага паняцця, ні граматычнай структуры разгорнутага варыянта тэрміна. Скарачаецца толькі “прастора”, якую займае разгорнуты шматслоўны тэрмін у тэксце, і час, неабходны для яго агучвання ў маўленні” [6, с. 12-13]. Намі вызначаны як ініцыяльныя скарачэнні (*адзіная дзяржаўная сістэма прававодства – АДСС, адзіная дзяржаўная сістэма дакументацыйнага забеспячэння кіравання – АДСДЗК, аўтаматызаваная сістэма апрацоўкі інфармацыі – АСАІ, дзяржаўная архіўная служба Рэспублікі Беларусь – ДАСРБ, уніфікаваная сістэма арганізацыйна-распарадчай дакументацыі – УСАРД, уніфікаваная сістэма кіраўніцкай дакументацыі – УСКД*), так і змешаныя (*спецыяліст службы дакументацыйнага забеспячэння кіравання – спецыяліст службы ДЗК*). Такая тэндэнцыя, як лічыць Л. А. Антанюк, вызначаецца не толькі імкненнем да кароткасці, але і “імкненнем дасягнуць адзінства зместу тэрміна і яго моўнага афармлення, пераадолець абумоўленую знакавай спецыфікай тэрмінаў супярэчнасць паміж раздзельнаафармленасцю, полікампанентнасцю тэрміна ў плане структурнага выражэння і семантычным адзінствам уваходзячых у склад тэрміналагічнага словазлучэння лексічных адзінак у плане зместу” [3, с. 65]. Дасягнуць такога палажэння, калі б кожнаму паняццю адпавядала сціслае і дакладнае абазначэнне, амаль немагчыма, паколькі “працэс дыферэнцыяцыі паняццяў навукі і тэхнікі з'яўляецца аб'ектыўнай перадумовай выкарыстання комплекснай намінацыі, якая імкнецца да дакладнага абазначэння дадзенага паняцця. Выкарыстанне шматслоўных тэрміналагічных адзінак дыктуецца неабходнасцю мець строгія адназначныя абазначэнні” [12, с. 101].

У справаводчай тэрміналогіі вылучаецца асобная група **спецыфічных словазлучэнняў**, адзін з кампанентаў якіх узяты ў двухкоссе. Па структуры іх можна падзяліць на наступныя групы:

1. двухсастаўныя: складаюцца з двух кампанентаў, адзін з якіх выражаны назоўнікам, а другі – ўзятымі ў двухкоссе назоўнікам або назоўнікам з прыназоўнікам (*адзнака “Асабіста”, рэквізіт “Рэзалюцыя”, рэквізіт “Пячатка”, слова “Верна”, слова “Кантроль”, слова “Копія”, слова “у справу”*);

2. трохсастаўныя: складаюцца з двух кампанентаў, адзін з якіх выражаны назоўнікам, а другі ўзяты ў двухкоссе і ўяўляе сабой двухсастаўны сказ (*адзнака “Дадаткі запатрабаваны”*) або спалучэнні “прым. + наз.” (*грыф “Асобай важнасці”, рэквізіт “Рэгістрацыйны індэкс”*), “прысл. + прысл.” (*грыф “Зусім сакрэтна”*), “наз. + наз.” (*рэквізіт “Код арганізацыі”, рэквізіт*); “наз. + прыназ. + наз.” (*рэквізіт “Загалавак да тэксту”, рэквізіт “Адзнака аб паступленні”*);

3. чатырохсастаўныя: складаюцца з двух кампанентаў, адзін з якіх выражаны назоўнікам, а другі ўзяты ў двухкоссе і ўяўляе сабой постпазіцыйнае двухчленнае азначэнне пры назоўніку, якое выражаецца спалучэннямі “наз. род. скл. + наз. род. або мес. скл.” (*рэквізіт “Назва віду дакумента”*) або “прым. + наз.” (*рэквізіт “Найменне структурнага падраздзялення”*);

4. шматсастаўныя: складаюцца з двух кампанентаў, адзін з якіх выражаны: а) назоўнікам, а другі ўзяты ў двухкоссе і ўяўляе сабой шматкампанентнае тэрміналагічнае словазлучэнне (*закон “Аб нацыянальным архіўным фондзе і архівах Рэспублікі Беларусь”, рэквізіт “Спасылка на рэгістрацыйны індэкс і дату ўваходнага дакумента”, рэквізіт “Адзнака аб выкананні дакумента і накіраванні яго ў справу”*); б) спалучэннем “прым. + наз.”, а другі ўзяты ў двухкоссе і ўяўляе сабой шматкампанентнае тэрміналагічнае словазлучэнне

(агульнадзяржаўны класіфікатар “*Органы дзяржаўнай улады і кіравання*”, агульнадзяржаўны класіфікатар “*Юрыдычныя асобы і індывідуальныя*”).

Сярод прававодчых полікампанентных тэрмінаў можна вылучыць **сімвалы-словы**. Як адзначае В. П. Даниленка, гэта – “асаблівы камбінаваны структурны тып тэрміналагічнай намінацыі, у склад якой, побач са слоўнымі знакамі, уваходзяць сімвалы (літары, лічбы, графічныя знакі)” [1, с. 37]. “Гэты структурны тып тэрміналагічнай лексікі з нямоўнымі сродкамі выражэння пэўных паняццяў характэрны, галоўным чынам, для матэматычнай, фізічнай, хімічнай тэрміналогіі” [6, с. 97]. Прааналізаваныя намі сімвалы-словы ўяўляюць сабой спалучэнні: 1) тэрміна з нумарам (*дадатак 2, пратакол № 1, рэквізіт 21*); 2) тэрміна з літарным кампанентам (*дадатак А, літара “К”*); 3) тэрміна з лічбавым кампанентам (*размер шрыфта 9 пунктаў, 50-годдзе з дня нараджэння, узгадненне 10. 01. 2010, шрыфт 24-га кегля*); 4) тэрміна з літарна-лічбавым кампанентам (*бланк фармату А5, дзяржаўны стандарт Рэспублікі Беларусь СТБ 6. 38-2004, рэгістрацыя 10 студзеня 2010 года, інтэрвал дакладна 14 нт, фармат А4*). Ядром у такіх тэрмінах, як і ва ўсіх іншых, з’яўляюцца паўназначныя словы.

Сярод прааналізаваных тэрмінаадзінак сферы прававодства можна выдзеліць **тэрміны-сказы**. Вылучаныя сказы можна падзяліць на дзве групы: 1) простыя сказы, якія ўяўляюць сабой няпоўныя іменныя з дзейнікамі, выражаным назоўнікамі, і азначэннем, выражаным дзеепрыметным зваротам (*Дадаткі, названыя ў тэксце; Дакумент, складзены сумесна некалькімі арганізацыямі; Дакумент, узяты на кантроль*); 2) складаныя сказы, якія дзеляцца на дзве падгрупы: а) складаназалежныя сказы, у якіх галоўная частка з’яўляецца няпоўным іменным неразвітым сказам, а даданая – азначальнай часткай, якая выражае атрыбутыўныя адносіны і з’яўляецца двухсастаўным развітым сказам (*Асоба, якая не з’яўляецца супрацоўнікам; Асоба, якая падпісала дакумент; Дакумент, на які даецца адказ; Дакумент, які мае дадатак*); б) складаназалежныя сказы, у якіх галоўная частка з’яўляецца няпоўным іменным развітым сказам, а даданая – азначальнай часткай, якая выражае атрыбутыўныя адносіны і з’яўляецца двухсастаўным развітым сказам (*Найменне пасады асобы, з якой узгадняецца дакумент; Найменне пасады асобы, якая заверыла копію; Найменне пасады асобы, якая падпісала дакумент; Службовая асоба, якая названа першай; Фактычная пасада асобы, якая падпісала дакумент; Экзэмпляр дакумента, які застаецца ў арганізацыі*). Некаторыя з даследчыкаў падобныя тэрмінаадзінкі вызначаюць як “тэрміны-апісанні, якія суадносяцца па будове са складаназалежнымі сказами” [13, с. 10].

Такім чынам, у выніку даследавання ўстаноўлена, што тэрміны сферы прававодства, утвораныя сінтаксічным спосабам, у асноўным з’яўляюцца тэрмінамі-словазлучэннямі, большая частка з якіх – двухкампанентныя. Акрамя іх, вылучаюцца спецыфічныя словазлучэнні, адзін з кампанентаў якіх узяты ў двухкоссе; сімвалы-словы, у склад якіх, побач са слоўнымі знакамі, уваходзяць сімвалы (літары, лічбы, графічныя знакі, або іх спалучэнне) і тэрміны-сказы.

Літаратура

1. Даниленко, В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – Москва: Наука, 1977. – 247 с.
2. Мінакова, Л. М. Беларуская навукова-тэхнічная тэрміналогія: фарміраванне, функцыянаванне, развіццё: манаграфія / Л. М. Мінакова, С. М. Аніськова, А. А. Станкевіч – Гомель: ГГУ ім. Ф. Скарыны, 2004. – 146 с.
3. Антанюк, Л. А. Беларуская навуковая тэрміналогія: фарміраванне, структура, упарадкаванне, канструяванне, функцыянаванне / Л. А. Антанюк. – Мінск: Навука і тэхніка, 1987. – 240 с.
4. Аніськова, С. М. Утварэнне тэрмінаў воднага транспарту / С. М. Аніськова //: міжвед. зб. / ГДУ імя Ф. Скарыны. – Гомель, 1997. – Вып. 23: Беларуская мова. – С. 99-104.
5. Тамашэвіч, Т. І. Аналітычныя намінацыі ў мове і маўленні / Т. І. Тамашэвіч, З. М. Тамашэвіч // Чацвёртыя навуковыя чытанні, прысвечаныя Сцяпану Некрашэвічу: матэрыялы навук. канф., Гомель / Міністэрства адукацыі РБ, Гомельск. дзярж. ун-т; навук. рэд.: А. А. Станкевіч [і інш.]. – Гомель, 1999. С. 100-105.

6. Арашонкава, Г. У. Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі / Г. У. Арашонкава [і інш.]. – Мінск: Беларуская навука, 1999. – 175 с.
7. Усовіч, К. С. Эканомія моўных сродкаў як важнейшы напрамак удасканалення эканамічнай тэрміналогіі / К. С. Усовіч // Перспектывы развіцця і функцыянавання нарматыўнай лексікі: артыкулы і матэрыялы міжнар. навук. -мет. канф., Гомель, 22-23 мая 1998 г. / Міністэрства адукацыі РБ, Гомельск. дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны; рэдкал.: М. М. Воінаў [і інш.]. – Гомель: ГКІ, 1998. С. 218-221.
8. Аніськова, С. М. Тэрміналогія воднага транспарту ў беларускай мове: аўтарэф. дыс... канд. філал. навук: 10. 02. 01 / С. М. Аніськова; Гом. дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель, 2000. – 17 с.
9. Панкова, Н. М. Лексіка-граматычная характарыстыка геалагічных тэрмінаў 20-х гадоў / Н. М. Панкова // міжвед. зб. / ГДУ імя Ф. Скарыны. – Гомель, 1997. – Вып. 24: Беларуская мова. – С. 81-89.
10. Мінакова, Л. М. Тэрміналогія аўтамабільнага транспарту ў беларускай мове: аўтарэф. дыс... канд. філал. навук: 10. 02. 01 / Л. М. Мінакова; Гом. дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель, 1999. – 16 с.
11. Тамашэвіч, Т. І. Пра сцісласць у мове і маўленні / Т. І. Тамашэвіч // міжвед. зб. / ГДУ імя Ф. Скарыны. – Гомель, 1988. – Вып. 16: Беларуская мова. – С. 99-105.
12. Мінакова, Л. М. Структурна-граматычная характарыстыка назваў аўтамабіляў і іх тэхнічных параметраў / Л. М. Мінакова // міжвед. зб. / ГДУ імя Ф. Скарыны. – Гомель, 1996. – Вып. 22: Беларуская мова. – С. 99-106.
13. Буракова, М. У. Юрыдычная тэрміналогія ў беларускай мове: аўтарэф. дыс... канд. філал. навук: 10. 02. 01 / М. У. Буракова; Гом. дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель, 2004. – 17 с.

Гомельский государственный
университет им. Ф. Скорины

Поступило 12.02.11